

szemben, mennyire igyekszik szolid anyagi és családi körülményeket teremteni.

Mindezt inkább vegyük továbbgondolásnak, mintsem határozott tagadásnak. A kéte-lyekkel szemben egy nagy pozitívumot ki kell emelnünk: a könyvecske olvasása után Petőfi egyéniségének egy jelentős vonását tisztább megvilágításban látjuk. A régebbi kutatók közül Horváth János nagyszabású adatgyűjtését a magáéval kiegészítve, fel-tűnően nagyra találja a Petőfi életművében kimutatható kölcsönzéseket, átvételeket, utánérzéseket. Rendkívül érdekes a párhuzam — még egy költő van a magyar irodalomban, akinél ilyen sűrűn bukkannak elő idegen ihlet nyomai, ez pedig Babits Mihály. Szellemes és meggyőző a különbség megállapítása is: az olvasmányok Babitsnál élménypótlók, az élményekben dúsgazdag Petőfi „saját tapasztalatainak igazolását keresi és lel meg az európai romantika divatos műveiben”; a kölcsönzéseket megélt élményeinek kifejezésére használja föl. Abban egyetértünk, hogy a költői reminiscenciák nagy tömege sem teszi problematikussá Petőfi eredetiségét, egyéniségének és élet-művének utánozhatatlanul egyedi jellegét. Mennyiségben bármily meghökkentőek is az idegen elemek, jórészt annyira periferikus jellegűek, annyira nem haladják túl — a mély-séget nézve — azt a szintet, amelynek elsajá-títása nélkül egy költő sem tudná a mester-ségét begyakorolni — hogy ezektől az ő páratlan eredetisége vitathatatlan marad. Ha a mélyebb, művelő hatásokat nézzük, amelyek egyéniségét és alkotóerejét érintet-ték, ez az egyediség már bizonyos össze-hangzó függőségben van korától, amaz évtize-dek néhány nagy áramlatának (romantika, Ifjú Németország, korai realizmus) néhány nagy impulzusától. A megszívlelendő az, hogy ebben a spontán, „természetes” költé-szetben is mennyi kultúrelem van; hogy ez a fiatal vagabundus mennyire éhes a kultúrára, mennyire igyekszik annak világába beleme-rülni. Már a kortárs Gyulai kiemeli, hogy szakadatlanul művelte magát, sokat olvasott,

de mindent igen könnyen megemésztett, magához idomított. Éppen ez az, ami dön-tően megkülönbözteti a Babits—Csokonai-féle könyvfalóktól, még talán Arany János-tól is. Ahogy Fekete mondja, megvannak a maga rendszerbe foglalható elfoglaltságai. Erősen válogat; a kultúra dimenziójából csak olyan szférákba merül bele, ahova saját egyénisége, ideáljai, élményvilága tovább-élésének és kiteljesedésének vágyképe vonzza: ő magát találja meg és növeli meg az európai irodalom válogatott tartományaiban. Amohó-ság a láng mohósága, amely a maga lobogá-sának keres új meg új táplálékot: az egyéni-ségen az expanzivitás uralkodik. Ez persze arra is feljogosít, hogy színész-olvasmányait megint kritikával nézzük: ott még alig szó-lalnak meg a költőegénység elemi őszönei.

Hadd fűzzek még néhány megjegyzést a rendkívül tartalmas és gondolatébresztő könyvecskéhez. A tények és összefüggések talaján biztosan mozog, de az értékelésben olykor a kelletnél jobban megnyomja a tollat. Ha Petőfi 44-es, néhány soros színi-kritikáit, inkább glosszáit „a legírabb önvai-lomások”-nak deklaráljuk, az ilyen kijelen-tésekkel csak leszállítjuk a minősítések érté-két. A már érintett német és magyar vig-játékokban való szereplés révén Petőfi „részt vett a reformellenességgel szembeszálló, ha-ladó, liberális korszellem propagálásában”. Ez, sajnos, csak az elég gyér számú és az ilyesmi iránt kevésbé fogékony vidéki pub-likum előtt történt. Meglepetéssel olvasom, mindjárt az előhangban, hogy „a konzerva-tív magyar irodalomtudomány általában vét-kes és elítélendő rossznak tartotta a romanti-kát”. Ezt Horváth Jánosnak a *Felhők*ről alkotott ítéletével dokumentálja. Ez lehet vita tárgya, de vitán felül állnak azok a mes-teri ábrázolások, amelyeket Horváth a magyar romantikus költőkről éppen nem elítélő tónusban adott — s vajon nem Hor-váth élte-e bele magát páratlan megértéssel Vörösmarty romantikájába?

Barta János

NAGY MIKLÓS: KEMÉNY ZSIGMOND

Bp. 1972. Gondolat K. 259 1. (Irodalomtörténeti Kiskönyvtár, Magyar írók 7.)

Nem könnyű a kritikus helyzete, ha Nagy Miklós szép összegzésén töpreng. Alig találja azt a bizonyos „szilárd pontot”, ahonnan tájékozódhat, vitathat, vagy más lehetősé-gekre mutathat rá. Mert mindenképpen rend-hagyó könyvről van szó! Akkor vállalkozott rövid, népszerű pályaképre, amikor még alig mozdult el a holtpontról a Kemény-kutatás. Nem várhatjuk tehát, hogy valamiféle kon-

szenzust adjon, hogy kimunkált eredménye-ket népszerűsítsen, de éppen ezért túlságo-san könnyű dolog odamutatni a vitásra, a tisztázatlanra, a bizonytalan átívelő meg-oldásokra. Ráadásul adva voltak a sorozat, a műfaj speciális követelményei is: esszé-szerű tárgyalás, amely a stílus fordulataival, az anyagát élvező historikus ötleteivel fut-tatja be a súlyos, gyakran komor anyagot.

Lazította a műfaj a tárgyalás és az értékelés történeti szigorúságát is. Nagyobb terekre csábított a viszonyítás; Kemény egy-egy gondolata, kifejező stílusa nem vagy nemcsak kortársi jelenségek viszonylatába ágyazódott, mert a kedvére valóan kötetlen mozgás gyakran messze előre lépett, s modern jelenségekkel hozta kapcsolatba anyagát (parnasse, szecesszió, expresszionizmus, Lukács György regényelmélete stb.). S bár a recenzens nem tekinti őket többnek a szellem szép kalandjánál: jól esik látnia a fölényes anyagkezelést, s érzi, hogy a kritikai kiadások, a Jókai-monográfia, a bibliográfiai munkák terhei után mily felszabadultan alkotott Nagy Miklós. Közismert az is, hogy a kismonográfiákban kötelező a szűkszavúság; olyannyira kényszer, hogy már-már olcsó dolog „kiegészíteni”, vázlatosságról beszélni. Az ilyen művek csak funkciójukkal, szándékaikkal, lehetőségeikkel és kötöttségeikkel együtt ítéltethők meg, mert különben csalós mércékkel méricskélünk. Aki tudja, hogy Kemény életműve ma is viták ütközőpontja, hogy csupán pár kiadvány, néhány tanulmány és Barla Gyula munkája a marxista előzmény, az érti Nagy Miklós vállalkozását, örül a kötetnek, s furcsálkodva figyeli lapjaink elutasító vagy hüvös kritikáit.

Kényszer, funkció, arányérzék és személyes hajlam alakította ki a könyv arányait: csaknem kétharmada foglalkozik a szépíró Keménnyel. Nyilván ezt követelte a népszerűsítés, de erre kényszerített az anyag és a kutatás jelene is! A tárgy politikai és eszmetörténeti vonatkozásait merev, gyakran feloldhatatlan ütközések terhelik. Oly bonyolult szövevény ez, hogy nagy eszmei értékeket véd a nyílt elutasítás is, és — előtanulmányok híján — vértetelen a mozdulni akaró jószándék is. Az még sem volt ösztönző, hogy szinte teljesen lefoglalta gondolkodásunkat a politikus Kemény, s háttérbe szorult a — szépíró. A röpiratok szerzője már kortársai között megérezte az elszigetelődés veszélyét, bizonyára nem mentheti fel az utókor sem, de nem szabad lemondania e különös egyéniség művészetéről. Nagy Miklós műelemző hajlamú historikus; műérzéke, poétikai készsége a legjobbak közé emeli, s e személyes hajlam szerencsésen tette át a hangsúlyt a szépprózára.

Következik az előzőkből, hogy az életrajzi, a politikai, az eszme- és kortörténeti fejezetek csak rövid summázásra vállalkoznak, s tér híján nem mindig aknázhatók ki a bennük rejlő lehetőségek sem. Tárgyalja például a könyv a családi viszályokat, az erdélyi ellenzék törékeny harcát, de nem lényegülnek át az élmények a világszemlélet és a történetiszemlélet alakítóivá. Összegezés, konszenzus, teljesség helyett inkább az ösztönzés, a rámutatás, a személytelen vita jellemzi

e fejezetek ambícióját. Eszmei, világnézeti dolgokban mindig korrektt és minősítő Nagy Miklós. Kijelöli a határokat, és sehol sem szépíti a végpontokat. Beszél Kemény „forradalmat elutasító” magatartásáról, hogy az „alkuvás”, a „ravaszág” beépült egyéniségébe (13), hogy gyakran „téves helyzetmegítélés” komorította (26), s a „kezdeményező készség, politikai bátorság, részben a makacs kitarás erényei nem jutottak osztályrészül neki” (16). Elemezte Kossuthal való ellentétét, tájékozódásait, pályájának viszonylag radikális éveit, amelyeket maga is elhallgalt, s nem illettek bele a konzervatív történetírás tendenciáiba sem.

Fő szándéka azonban az volt, hogy jelezze eddigi minősítéseink egyoldalúságát, az anyag árnyalatait és ellentmondásait elmosó tulajdonságát. A továbbgondolatát, a pontosabb elemzés érdekében folyik itt a csendes polémia s talán úgy, hogy önmaga számára is lajstromozza a megoldandó feladatokat. Jelzi, hogy a „tömeg”, a „többség” nem éppen emelkedett fogalom Kemény gondolatvilágában, de azt is sejteti, hogy a fő inspiráló itt a tudatlan, nyers bockoros réteg. (Palágyi hasonló eredményre jutott Madách tömegábrázolása elemzésében.) Az óvakodás, az evolúció mítosza összefonódott Kemény erdélyi élményeivel, a nemzetiségi állam problémáival, és gyakran nagyobb türelmesre intette a buzgó magyarítókat. Valóban elismeréssel adózott Ljudevit Gajnak és Kolárnak, s bizonyára tágabb koncepcióba illett bele, hogy szerkesztése alatt rendszeresen ismertette a Pesti Napló nemzetiségeink kultúráját. A helyzet-analízis képességét keresztezte a megbízhatatlan arányérzék, amely kisebb dolgokból is nemzetvesztő örvényeket követhetett. Érdekes a *Kortekedés* értékelése: a mű gondolatai megelőzik a centralisták eszmerendszerét, s csak visszafelől nézve, a bekövetkezett események csúcsairól arányékolódik be bátorsága. Kossuth-tól elsősorban a Béccsel való viszony, a közjogi vitáktól való félelem választotta el. Nem társadalmi jellegű volt ellentétük, hiszen senki sem támadta nála élesebben Nyáry Pál javaslatát, s a jobbágyfelszabadításról valott eszméit még Szabó Ervin is méltányolta. Szegényesebb már az *Emlékirat* és a *Forradalom után* elemzése, ám elgondolkodtató mozzanatokra utal a *Még egy szó*-ban: a külpolitikai megkötöttség hangsúlyozására, a délibábkörgetők és a Werbőczyt visszasóhajtok egyforma kritikájára, Bachék hangosabb bírálatára, az önkormányzat visszakövetelésére és a nemzetiségi kérdés szabadelvűbb tárgyalására. Ha önön feladatait akarta kijelölni Nagy Miklós: csak biztathatjuk a további munkára, hiszen a műfaj itt nem engedte részletezni ötleteit. Ha árnyaltabb közgondolkodásra akart inspirálni: bizonyára vitat-

ják még szándékát, bizonyára akad majd elégtelen is ötletei között, ám a végeredmény mégis az összetettség felé mutat.

Színvonalas, szép részletek a műelemzések, a novella- és regényelemzések. Egyformán érvényesült itt a szerző átélő, beleélő képessége, boncoló hajlama és elméleti-poétikai fegyverzettsége. Úgy tudjuk, tervezi Nagy Miklós a terjedelmes, tudományos igényű Kemény-monográfiát is, illő tehát megjegyzéseinkkel előállni, talán hasznosíthatja őket a későbbi kutatás.

Ellenfelei sem vitatták Kemény egyetemes műveltségét, gondolati mélységét, analitikus képességét. Természetesnek kell tartanunk, hogy ha ilyen személyiség szól poétikai, regényelméleti kérdésekről, akkor mindig képes időállót mondani, akár olyat is, amely beépül majd későbbi, más alapozású gondolatrendszerbe. Bizonyára így is igazolódik az alkotó képessége, ám valódi nagysága önnön környezetében észlelhető. Az *Eszmék a regény és dráma körül* s az *Élet és irodalom* regényelméleti passzusai kiemelkedő tényei az európai elméleti gondolkodásnak. Forrásai valóban nem tisztáztottak, bár a két műfaj összevetése Arisztotelész *Poeticája* módszerére mutat, s a „detailok varázsa” gyakori emlegetése a XVIII. századi angol regényt és a körülötte kialakult vitákat idézi fel. Kemény korában nem adoptálta még a regényt az elméleti gondolkodás; sokan irodalom alatti műfajnak, határesetnek, zabolálan gaminnek tartották, nálunk pedig a civilizáció amoralitásával társították. Az utóbbiakat „vakondok-kritikusoknak” nevezte Kemény; az előbbiekkel ellentétben a részletek varázsa felől közelítette meg a regény esztétikai világát, s a műfaj lehetőségeit hangoztatta (passzív hőst is ábrázolhat). A történetiség elvét valóban összeegyeztette a „szükségszerű anakronizmussal”, ám a történeti hűség nála kapcsolódott azokhoz az álom- és víziómotívumokhoz is, amelyeket más összefüggésben tárgyalt a kismonográfia. Azért is szorgalmazta az emlékirók kiadását, mert bennük a múlt lelkiülete üzen: az oklevelekből kimaradt világ, a műveltségi struktúra, az egyéni cselekvést befolyásoló hiedelmek és erkölcsi normák, a lelki viselkedés. Kemény hőseit nemcsak a társadalmi-történeti konfliktusok irányítják, hanem ez a normaszertű világ is; s jóval mélyebben, mint például Mörz *Erdélyének* jellemeit. Nem feltétlenül kell expresszionizmusra gondolnunk akkor sem, ha átélte, öntükröztető részletet vagy stílust találunk egy-egy regényben. A „kifejezés” örök adottsága az irodalomnak, minden kor élt vele, legfeljebb az arányok mások. A hangulati telítettség, az expresszivitás, az adott helyzetbe átaramló személyesség, az öntükröz-

tetés idegen alakok vagy helyzetek burkában — oly általános a romantikusoknál, hogy példára sem illik utalni. E tünetek inkább mutatják Kemény válaszüttjait, sokféle költődését, s az irodalom adott, örök lehetőségeihez tartoznak, kár belőlük fél évszázadot átívelő hidat konstruálnunk. Aki ambicionálja a párhuzamokat, az valószínűleg termékenyebb mezőre lel, ha a korabeli elméletirókat keresi fel, vagy a kortárs tragikusokkal veti össze Kemény művészetét.

Úgy érezzük, a kismonográfia többet mond e széppróza poétikai oldaláról, a műstruktúrákról, mint Kemény lélekelemzéséről, karaktereiről, lelki típusairól. Elvégzendő feladatokat látunk még e téren. A fűzérszerű, időrendi tárgyalás amúgy sem ad módot két főtípus kiugratására és genezisének ábrázolására. A romantika nagy jellemplóusai fejlődtek át Keménynél Tarnóczyné- és Barnabás-szerű démonokká s Kassai István-szerű különc-rajongókká. A másik oldal a szenvedés tűrőie, akik aszketikus nemesedéssel emelkednek túl az élet káoszán. Érdekes lenne részletezni, hogyan realizálta Kemény a romantikus sablont, hogyan alapozta meg és mélyítette el lelkivilágukat, hogyan variálta tovább a két ösképletet. A mélyebb elemzés bizonyára meggyőzné a szerzőt is, hogy Debohrát alig-alig vezérli sznobizmus szerelmében és házassági terveiben, s ahol igen, ott már kialakult rétegekre épít a hiúsággal elegyes sznobizmus. A hosszú távollét után Géczyné háza előtt találkozott Elemérrrel; e nagy művészettel épített jelenet olyan folyamatot indított el, amely képzeletet és valót vegyített, s ösztönözte az álérzések ráburjánzását a mélyebb, igazabb érzésekre. S a személyiség elmozdulásainak olyan tere nyílt itt már meg, amely bárhova vezethet: önmaga végleges elvesztéséhez, tragikus összeomláshoz, az öncsalás fel-felsejő fájdalomnak ki-egyenlítéséhez, és még sorolhatnánk tovább. Mikes János alakja sem hat talán véletlenszerűnek, ha jobban számba vesszük a személyiségre fonódott hálót, azt a szövevényt, amely kényszeríti az önkéntes Golgothára. Bizonyára igazolnák az ilyen elemzések, hogy Kemény művészetének egyik fő ereje éppen a — motiváció. Csak épp megemlíthetjük: nagy lehetőséget érzünk a „balladás hang” további kutatásában; van valamilyen rokonság az ősi balladák tragikus világa és Kemény desperált, fátummal kormányozott, a negatív és a pozitív nagyságot egyformán összezúzó birodalma között.

Szép, értékes, ösztönző vállalkozás a Nagy Miklósié. Miniatur szintézis, amely elrendezésében is erős, nyitottságában pedig a további növekedést előlegezi.

Kovács Kálmán